

ДИМШО ПЕРИЋ

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СТРАДАЊА СРПСКЕ ЦРКВЕ ПОД КОМУНИСТИМА (1941-1945)

КПЈ* на челу са Брозом и Српским комунистима, потпомогнута од Стаљина и Коминтерне, спремно је дочекала почетак рата у Краљевини Југославији. Учинили су све да се грађански рат разбукти, да што више заваде Српски народ и на крају да сруше и разбију Краљевину Југославију. У том циљу велика препрека била им је СПЦ. Врховна Партизанска Команда дана 27. децембра 1941. године издаје наређење у 12 тачака. Под претњом смртне казне наређење се морало извршити. Свака тачка је од изузетне важности, али ћемо се ми осврнути само на тачку 7 која гласи: "Команданти имају безусловно да на својим територијама спрече народу без обзира на вероисповест, посећивање цркава и манастира, а њихове свештенике у колико појединци не би ма из којих разлога желели прићи нашој борби, одмах таквог ликвидирати".¹

Убијање свештених лица СПЦ од стране партизана довело је до одбојности Српског народа према њима. Ово увиђају комунисти и "током времена, а нарочито пред крај рата 1942. године, партизанско-комунистичко вођство почело је да увиђа штетност грешака, које су чињене према Цркви и свештенству."² Због тога се мења привремено однос према верским представницима. "Наредбом од 22. јуна 1942. године успоставио је Јосип Броз Тито звање војних свештеника при бригадама са називом војни референти".³ При Извршном одбору I заседања АВНОЈ-а основан је Верски одсек. Одобрено је да се несметано врше верски обреди, верска настава у школама ... На II-ом заседању АВНОЈ-а ово је потврђено.

Да би се народу доказало да је то заиста тако у времену од 1943. до 1945. године где год се указала прилика свечано су слављени

* Скраћенице видети на крају рада.

¹ Погледи, бр. 64, Год. IX, 15. јун - 6. јул 1990, стр. 16, "Паклено наређење", Врховна Партизанска команда, Строго поверљиво бр. 39 од 27. децембра 1941. године. У потпису Начелник штаба ђен. штаб. пуковник А. Јовановић, ср.

² Слијепчевић Ђоко, *Историја СПЦ*, III, Келн, 1986, 175.

³ Исто, стр. 178.

Божић, Васкрс, Духови и други празници. Броз издаје и "Ђурђевданску заповест". Ђоко Слијепчевић је закључио: "Циљ је био следећи, да свештенство и народ гину за циљеве партизанске борбе. Све мере, методе и тактике били су дозвољени, јер, и овде, циљ освештава средства".⁴

Свети Сава је свечано прослављен 1945. и 1946. године. А затим када се Броз усталичио у Београду уз свесрдну помоћ Стаљина и Черчила, за СПЦ је настао најтежи период њеног постојања.

Уставом од 31. јануара 1946. године, Црква је одвојена од Државе. Чланом 25 овог устава прописано је: "Грађанима је зајемчена слобода савести и слобода вероисповести. Црква је одвојена од државе. Верске заједнице, чије се учење не противи Уставу, слободне су у својим верским пословима и у вршењу верских обреда. Верске школе за спремање свештеника слободне су, а стоје под општим надзором државе. Забрањена је злоупотреба цркве и вере у политичке сврхе и постојање политичких организација на верској основи. Држава може материјално помагати верске заједнице".

Чл. 26 прописује: "Брак и породица су под заштитом државе. Држава законом уређује правне односе брака и породице. Пуноважан је само онај брак закључен пред надлежним државним органима. После закључења брака грађани могу извршити и венчање по верским прописима. Сви брачни спорови спадају у надлежност народних судова. Евиденција рођених, венчаних и умрлих је у надлежности државе. Родитељи имају према деци рођеној ван брака исте обавезе и дужности као и према брачној деци. Положај ванбрачне деце уређује се законом. Малолетна лица стоје под нарочитом заштитом државе". Чл. 38 тач. 5 прописано је: "Школа је одвојена од цркве".⁵

Извршили смо упоређења наведених чланова Устава Југославије са решењима Устава Пољске, Бугарске и Албаније из 1946. године. Сва три члана су у потпуности иста. А све је преузето из првог совјетског устава.

Да би се решио правни положај верских заједница донет је 1953. године Закон о правном положају верских заједница. Пошто овај Закон није дао најбоља решења донет је 1965. године Основни закон о правном положају верских заједница. Све уставне промене од рата до данас остале су на позицијама Устава из 1946. године када је у питању положај верских заједница.

Да би нова власт, по завршетку рата, имала што бољи увид и

⁴ Исто, стр. 181.

⁵ Цитирано из, *Нови Устави*, Збирка Устава донетих после II светског рата, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1948. Димшо Перић, "Устројство, организација и рад на законодавству СПЦ у првој половини XX века (1901-1950)", докторска дисертација, Београд, 1990, необјављена у рукопису, стр. 414-415.

контролу над верским заједницама, Председништво Министарског савета ДФ Југославије, доноси Уредбу о оснивању државне Комисије за верска питања. Уредба је објављена у "Службеном листу" бр. 62 од 21. августа 1945. године. У потпису, председник Министарског савета и Министар народне одбране, Маршал Југославије, Јосип Броз-Тито, ср.

Државна комисија за верска питања, била је за свој рад директно одговорна Председнику Министарског савета, Јосипу Брозу. При председништвима земаљских влада формиране су комисије за верска питања, које раде по упутствима која добијају од Државне комисије за верска питања.⁶

Веома је занимљив рад те комисије. Овде је изражено начело субординације. Републичке комисије су без поговора извршавале све оно што покрене Државна комисија. Председници ових комисија и запослени у истима су били најпроверенији комунистички кадрови. Најтешње контакте и сарадњу су одржавали са: Председником Југославије, Удбом, ЦККПЈ, Државним секретаријатом за иностране послове, ССУПО-ом, ... При Државном секретаријату за иностране послове у саставу Конзуларног одељења, постојао је, а и сада постоји, Одсек за емиграцију. Овај одсек је најбудније пратио рад свих Црквено-школских Општина СПЦ у иностранству. Према нашим сазнањима не постоји ни једна ЦШО чији рад није будно праћен.⁷ Тако под насловом јединице: "Диаспора, СПЦ - списак свештеника" налазе се имена свих свештенослужитеља СПЦ у иностранству, њихов чин, адреса становања. Свака промена је уредно регистрована.⁸ Такође су имали имена свих чланова Управа ЦШО, њихове адресе, функције које обављају, њихово расположење према комунистичкој Југославији.

Највише проблема су им чинили "непријатељски расположени према тековинама револуције" поп Алекса Тодоровић у Минхену и епископи у Америци: др Николај Велимировић, др Иринеј Ђорђевић и Дионисије Миливојевић. Сваки њихов корак је праћен. Комунисти из Југославије су настојали да поред ових епископа, сваког свештеника и у свакој ЦШО имају своје људе.

Вршени су невероватни притисци на патријарха Викентија и Свети архијерејски синод, а касније и на патријарха Германа, од стране Председника Државне комисије за верска питања, да се овим епископима и свештенику Алекси Тодоровићу суди од стране СПЦ. Представници државних власти истичу патријарсима: "У циљу 'сређивања' прилика СПЦ у иностранству имате сву нашу подршку и помоћ". Ови притисци ће уродити злим "плодом". Главни фактор по питању оба раскола са државне стране су: Јосип Броз Тито и српски комунисти: Добривоје

⁶ Димшо Перић, "СПЦ и закони после 1945. године, Легализација крађе", Православље, 15. мај 1991, XXV, бр. 580, стр. 7.

⁷ ЦШО, скраћеница за Црквено-Школска Општина.

⁸ АЈ, 144, 6-118.

Радосављевић, Мома Марковић, Александар Ранковић, Свештеничко удружење...

Генерални конзул у Солуну редовно обавештава надлежне о манастиру Хиландару. Комплетно стање у Хиландару имају на увиду, чак и попис штампе која стиже у овај манастир ...

Многобројни сукоби до којих је долазило у ЦШО широм света, посебно у Бечу, Трсту ... су режирани у Београду. Циљ је био разбити јаче и организованије ЦШО СПЦ у иностранству у чему су много пута успевали, што се чини и у наше време.

Државне власти су биле свесне огромног угледа који је уживао патријарх Гаврило Дожић. Био је то архијереј који је био изузетно храбар а уз то морално и материјално чист па је као такав био "неподобан" за комунисте. Због тога су највише државне власти настојале да се онемогући његов повратак у земљу.

Митрополит скопски Јосиф Цвијовић, председник Светог архијерејског синода СПЦ, одбио је сваку сарадњу са новим властима по питању регулисања односа између Цркве и Државе и стао на становиште да се у одсуству Патријарха не могу ова питања регулисати.¹⁰ Пошто је митрополит Јосиф имао подршку свих архијереја који су преживели II светски рат, власт је морала променити свој став па се патријарх др Гаврило Дожић вратио у земљу 14./1. новембра 1946. године и преузео управу СПЦ.

На редовном заседању Светог архијерејског сабора СПЦ 1947. године за митрополита загребачког забран је епископ банатски др Дамаскин Грданички, за митрополита црногорско-приморског изабран је викарни епископ моравички, Арсеније Брадваревић. Изабрано је и шест нових епископа од којих је поред ове двојице најтрновитији пут имао викарни епископ хвостански Варнава Настић.

У првом тренутку државним властима највећи проблем био је избор др Дамаскина за Митрополита загребачког. Да би ову Саборску одлуку преиначио Броз шаље код патријарха др Гаврила шефа свог кабинета, Љубодрага Ђурића, генерал-лајтанта. Ђурић је истицао да тобож Српски народ у Загребу није задовољан избором Дамаскиновим за митрополита загребачког јер је он "осведочени непријатељ новог поретка". Највише је сметало властима што се Патријарх није консултовао са државним властима пре избора архијереја и попуњавања упражњених епархија ... Патријарх Гаврило је истерао из зграде Патријаршије Љубодрага Ђурића. Ово је озлоједило Броза па је одлучио да код Патријарха пошаље Александра Ранковића. Патријарх Гаврило није хтео да чује за комунистички став да се промени одлука Сабора. Ранковиће је изгледа заборавио с ким разговара, па је ударио шаком о сто пред патријархом Гаврилом. Патријарх га је, као и Љубодрага

⁹ АЈ, 144, 40-334; 73-560 идр.

¹⁰ Устав СПЦ, 1931. год, чл. 57, тач. 2.

Ђурића, истерао из зграде Српске Патријаршије.

Пошто ни ово није прошло, митрополит Дамаскин је неколико пута позиван на разговор у Државну комисију за верска питања где су га одвраћали да не иде у Загреб, а кад ово није помогло, онда су му запретили да не сме ићи у Загреб. Дамаскин се није дао поколебати. Оне је изјавио: "За мене је одлука Светог архијерејског сабора СПЦ и реч патријарха Гаврила Закон, ја њу морам извршити макар не остао жив". Потом је отишао у Загреб где је живео под страшним терором Комисије за верска питања Хрватске и Ратка Јелића председника свештеничког удружења Хрватске. Дамаскин је остао у Загребу до смрти 1969. године.

Патријарх Гаврило Дожић је умро 7. маја 1950. године, баш када је био најпотребнији СПЦ и Српском народу. Док Патријарх још није био ни сахрањен, састао се најужи круг врхушке, да виде шта им је чинити. Белешке са тог састанка су сачуване, у истима се цитирају речи В. И. Лењина који је рекао: "Док се не уништи СПЦ и не разбиј Српски народ комунизам на Балкану не може успети". По нашем мишљењу у овој реченици је кључ за разумевање послератног односа комуниста према СПЦ и Српском народу.

Врло јак, боље рећи, пресудан утицај на избор патријарха 1950. и 1957. године, имала је државна власт. А потом су се наметнули као обавезни консултovati по питању избора епископа. Тако су о. Јустин Поповић и Душан Дожић стављени под доживотни вето и никада нису бирани за епископе.¹¹ На питање шта мисли о црногорској нацији, Душан Дожић је одговорио: "Црногорци као нација не постоје, то су Срби који живе у Црној Гори".

Од изузетног значаја у свакој установи је секретар. Због тога је државна власт настојала да на секретарска места дођу људи преко којих ће имати уплива на рад те установе. А ако им то не би полазило за руком били су у почетку задовољни и са референтом у тој установи.

Богословски факултет и богословије су биле под највећом контролом и у овим просветним установама се није могло ништа догодити а да власт није била упућена у то. Настојало се свим средствима да се у ове школске установе убаци по неки режимски шпијун. Активисти су имали задатак да одвраћају богослове од даљег школовања, нудећи им стипендије, уписе на факултет, добра радна места ... Активиста који би успешно извршавао поверени му задатак, код својих претпостављених је повећавао углед, убирао поене и даље је напредовао. По републичким комисијама су се водили подаци о свим богословима. О њима се знало све; место и датум рођења; ко су им родитељи; њихове склоности према било чему; круг у коме се крећу на распусту; једном речју све им је било познато.

¹¹ АЈ, 144, 43-359. Комисија за верска питања Црне Горе, Пов. бр. 31 од 21. маја 1960. године.

Посебан третман су богослови имали за време одслужења ЈНА, мада се свуда у јавности истицало да су "сви равноправни". Официри за "морално политичко васпитање" су будним оком мотрили на све богослове. Карактеристика је стизала за њима. Велики број је кривично гоњен и кажњаван. Њихова кривица је била, али то није истицано у пресудама и у јавности, "да негативно утичу на војнике и кваре их". На жалост један добар број богослова је подлегао утицајима које су на њих вршили официри, па су се активирали и остали у војсци, или им је омогућено да наставе школовање на неком државном факултету.

Насупрот СПЦ римокатоличка црква је својим богословима пре одласка на одслужење ЈНА давала инструкције како да се понашају у војсци. Циљ је био да богослови у војсци оставе што бољи утисак на официре и војнике, да не полемишу о својој вери ни са ким, а посебно им се наређује да се чувају од жена и пића које им могу бити спремљене као замка ... А у случају било каквих проблема имали су обавезу да се јаве најближем свештеном лицу.

Било је скоро немогуће добити пасош, да би се могло отићи у иностранство на школовање. Због тога је један број наших богослова пребегао из земље без пасоша и у иностранству наставио школовање. Сваки наш богослов у иностранству је будно праћен, и знало се о њему све. Али им се ипак догађало да изгубе некога из вида. Тада би настала права потеря као да је реч о неком криминалцу са листе Интерпола. Па када се тај наш богослов појави у Паризу или неком другом месту широм света, конзулат или амбасада обавештавају надлежне у Београду да се особа Н. Н. налази на простору који они покривају; обавештавају о његовој делатности; траже податке о њему ако им је непознат; и упутства за рад. Нећемо овде именовати ни једног нашег богослова пошто су они данас у служби СПЦ и Српског народа. Тако 1963. године римокатоличка црква има у иностранству на школовању 35 свештеника и богослова, а СПЦ четири.¹²

Према подацима Савезне верске комисије, стање по питању кадрова СПЦ је следеће: "Пре рата СПЦ је имала 2770 свештеника, а сада (1963. године) 1475 (разлика 1295) свештеника, пре рата 304 калуђера, сада 170 (...) СПЦ има сада 835 упражњених парохија. У Црној Гори од 184 парохија, налази се 40 свештеника од којих се половина налази пред пензијом. (...) Пре рата СПЦ је имала пет богословија са 930 полазника, а сада има две богословије са 370 полазника (разлика 560). Од 1945-1960. године богословија је имала 520 полазника, од којих се рукоположило само 302 (остали су пошли ван Цркве). Црква годишње добија у просеку 19 нових свештеника. Просек старости је 55 година. Годишње умире просечно око 30 свештеника, а толико се исто пен-

¹² АЈ, 144, 67-524. Материјали за седницу Савезне верске комисије за 25. новембар 1963. г. Пов. бр. 558 од 25. новембра 1963. год.

зионише.”¹³

Ово је било стање за целу СПЦ у Југославији 1960. године. Такође се сваке године знало стање по републикама. Тако у ”Хрватској 3. јуна 1960. године постоје четири епархије, све су попуњене, и делови мостарске, сремске и бачке епархије. Од 229 парохија (128 попуњених и 101 непопуњена); 393 цркве (260 у употреби и 133 ван употребе), 7 манастира. У кадровском погледу СПЦ има једног митрополита, три епископа, 162 свештеника, 9 калуђера, 34 богослова, сви на школовању у НР Србији, 453 црквеноопштинска одбора са 1699 чланова (...). Од 1945-1960. године СПЦ на подручју НР Хрватске поправила је око 90 црквених објеката (црква, манастира и парохијских домова) и за то је потрошила око 52 милиона динара. СПЦ је обезбиједила средства продавањем шуме и земље, дјелом и помагањем из иностранства”.¹⁴

Према подацима Комисије за верске послове НР Хрватске, горњокарловачка епархија је пре рата имала манастира, храмова и капела 184. У 1960. години било је у употреби 49 храмова, демолирано 25, изграђено 5 других објеката на темељима храмова, потпуно срушено 45, остаци зидина 60. Ова епархија је пре рата имала 125 парохијских домова, у употреби 1960. године, Црква користи 32, адаптираних и користе установе или привредне организације 37, остаци зидина 14, док је потпуно срушено 42.

НОО и НОК су одлучивали где ће се, када, коме и под којим условима дати грађевинска дозвола за подизање храмова и парохијских домова. Предвиђено је одборити градњу 47 храмова, у употреби 49, то је укупно 96. Пре рата је било у употреби 184, значи мање ће бити 88 храмова.¹⁵

Без знања и одобрења Светог архијерејског сабора, Светог архијерејског синода, патријарха и архијереја, почело је оснивање свештеничких удружења не по епархијама већ по републикама. Удружења су оснивана овим редоследом: у Црној Гори 1945. године али је слабо радило па је обновљено 11. и 12. марта 1948, у Хрватској 5. августа 1947. године, у Босни и Херцеговини 23. октобра 1947, а у Македонији 31. децембра 1947. године. Савез удружења православног свештенства ФНРЈ основан је 3. марта 1948. године. У материјалу се подвлачи ”Савез је помаган од наше стране као контратежа самој Патријаршији”.¹⁶

¹³ Исто.

¹⁴ АЈ, 144, 43-359, Комисија за верске послове ИВ Сабора НР Хрватске, Пов. бр. 08-80/1-1960 од 30. јуна 1960. год. СИВ, Верска комисија Пов. бр. 218-1-1 од 6. јуна 1960. године.

¹⁵ АЈ, 144, 46-398, Пов. бр. 474/60. Димшо Перић, ”Горњокарловачка епархија виђена очима државних органа, Мишљења и предлози”, *Православље*, 1. јун 1991. год, а од 15. јуна у *Православљу* под насловом, ”Уклонити, не дозволити, одузети”, излази у наставцима.

¹⁶ АЈ, 144, 3-56, Кратак преглед оснивања и организације Савеза и

Главни Одбор Савеза удружења православног свештенства ФНРЈ одржао је III-у пленарну седницу 23 октобра 1949. године и том приликом учинио је посету Јосипу Брозу. Посебно се истиче да су у удружењу 1470 свештеника, што чини 70% од укупног броја свештенства СПЦ. Неизбежна су била фотографисања што је штампа такође објавила.¹⁷

Нећемо се на овом питању више задржавати, али истичемо три ствари. Прво, удружење није имало никакве самосталности у раду. Комплетан материјал са свих седница, пленума, скупштина и других активности се налази код верске комисије, која је одређивала правац рада. Само мали број свештеника су знали шта је у ствари удружење. Били су то они који су се налазили у врху управе удружења. Друго, својим радом је удружење направило лошу услугу СПЦ где год се појавило, нарочито по питању раскола у Македонији. Трећи фактор није за потцењивање, а он није до сада истицан, а састоји се у следећем. СПЦ је II-им светским ратом затечена. Била је неспремна. Из рата је изашла са огромним бројем жртава, чији тачан број ни до данас, после 50 година, није познат. Завршетком рата за Цркву је настало још теже стање. Само у времену од краја октобра 1944. године до краја 1948. године без суда и пресуде комунисти су убили 22 свештеника.¹⁸

Црква је *de facto* била ван закона. До 4. фебруара 1947. године одузето јој је 190 црквених зграда, а до 1969. године 1180 црквених зграда.¹⁹ СПЦ-у није мимоишла ни аграрна реформа, ни национализација, ни експропријација, ни самовољна узурпација имовине црквене од "моћника" овога света.

Свештеници су без милости кажњавани од судија за прекршаје: због крштења деце по приватним становима, због ноћења по приватним кућама без претходне пријаве, због прикупљања добровољног прилога без одобрења ...²⁰

Наводимо један карактеристичан пример: "У Љуберађи (Ниш) свештеник Светозар Стојановић је од општинског судије за прекршаје кажњен двадесет пута, зато што се није пријавио војном одсијеку (био је пријављен и имао је решење о привременој неспособности), што је ловио рибу без дозволе (имао је дозволу), зато што није регистровао

удружења.

¹⁷ АЈ, 144, 2-33.

¹⁸ АЈ, 144, 1-13, Пов. бр. 9-14, 1948. године. "Представка Председништву Савезне Владе ФНРЈ", Свети архијерејски синод СПЦ, Син. бр. 3854/зап. 1058 од 3. децембра/20 новембра 1948. године.

¹⁹ Ристо Грђић, *Српска Црква на историјској прекретници*, Београд, 1960. и Д. Перић, "Легализација крађе", напомена бр. 6.

²⁰ АЈ, 144, 43-395, СИВ, Верска комисија, Пов. бр. 218-1-1 од 6. јуна 1960. године.

чезу. Одређен му је био порез годишње од 95 000 динара, али је касније смањен на 27 000 динара..."²¹

У Босни и Херцеговини је од 1945. до 1953. године кривично гоњено и осуђено 46 свештеника међу којима је и епископ Варнава Настић.²² Митрополит дабробосански др Нектарије Круљ је линчован у манастиру Озрену увече, на Преображење, 1953. године, превезен у Тузлу и одатле протеран за Београд. Сутрадан, 20. августа исте године, је протеран из Бања Луке епископ бањалучки др Василије Костић. Случајне подударности није било око протеривања ове двојице у исто време из Босне.

Када је митрополит др Нектарије у Београду тражио заштиту од државних власти, примио га је Александар Ранковић који му је иронично рекао: "Господине митрополите, зар у Босни нема нико да Вам сашије мантију, ви сте пред власт дошли у поцепаној мантији". Наиме, митрополит Нектарије је дошао у мантији коју су му поцепали у манастиру Озрену. Митрополит му је одговорио као из топа: "Од како су кројачи и абације постали министри нема српском свештенству ко да шије мантије". Овим је разговор између митрополита и Ранковића био завршен.²³

После овога су били још жешћи притисци на српско свештенство у Босни и Херцеговини. У времену од 1953. до 1960. године кривично је кажњено 9 свештеника. Док је у времену од 1954. до 1960. године прекршајно кажњено 22 свештеника.²⁴ СПЦ је у Босни и Херцеговини имала пре рата 363 свештеника. Погинуло је од усташа 2 епископа и 82 свештеника. Протерано је или пребегло у Србију 238 свештеника од којих је у изгнанству у току рата умрло 19, и епископ захумско-херцеговачки Николај Јокановић у Сокобањи 26. марта 1943. године.²⁵

Митрополит Нектарије је заједно са митрополитом скопским Јосифом Цвијовићем највише задавао главобоље државним властима, они су били подржавани од патријарха Гаврила. Свестан значаја богословије митрополит Нектарије настоји да отвори богословију у Рељеву. Државна власт анализира стање СПЦ у Босни и Херцеговини, где је 1960. године постојао јак црквени живот, са 283 црквеноопштинска одбора и 2274 веома активних чланова, свештенство бунтовнички расположено са Нектаријем на челу, многи су чланови удружења само формално да се "замаскирају", државни органи закључују: "Сматрамо да отварање богословије у Босни и Херцеговини не долази у обзир", и богословија

²¹ Видети напомену бр. 11.

²² АЈ, 144, 50-409, "Односи са Православном Црквом у Босни и Херцеговини", Материјал за саветовање, децембар 1960. Рађено у 30 примерака, примерак бр. 18. Подлијеже повратку!

²³ А. Ранковић је био абација по занимању.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

није никада отворена.²⁶

Да би се вера искоренила пошто је она "опијум за народ", по мишљењу комуниста, коришћена су сва средства. Тако су НОО у многим местима ометали богослужења, протеривали свештенике, забрањивали свештеницима да свете водице, освећују куће, онемогућавају вршење опела, излажење на задушнице на гробља, улазили у храмове и исте демолирали, уништавајући све што су нашли у њима а посебно: одежде, богослужбене књиге, свете утвари, иконе ... Највише су пажње поклонили одржавању традиционалних црквених сабора код храмова и манастира и црквене литије познате у народу као записе.

Сабори су забрањивани, кад то није помогло, убацивани су активисти-провокатори па је долазило до туча. А онда би СУП имао покриће па је забрањивао одржавање молитвених скупова, правдајући своју одлуку "безбедносним разлозима, ради заштите грађана, имовине, јавног реда и мира". Жестоки су сукоби били по питању литија. И поред забрана на много места су литије одржане. Тако у Ритопеку код Београда свештеник иде два пута годишње у литију. Новчане казне за њега плаћала је Црквена општина Ритопек. Да би прекинули литије свештенику 1951. године милиција саопштава да "по цену живота не сме литију носити".²⁷ Број ангажованих милиционера био је недовољан, па је литија одржана. Али су тек 1954. године, јаким милицијским снагама онемогућили литију и оштрим казнама од стране судија за прекршаје литије престале. У Ритопеку су литије обновљене други дан Васкрса 1990. године и на њих је изашло цело село.

Много је свештеника у свештеничким одежама одведено у затвор само да би се забранило одржавање литија. Тако је јереј Милан Жорић II парох кладовски, трећег дана Васкрса после Свете Литургије 1948. године у одежама одведен у затвор и тако је литија спречена.²⁸

У срезовима Краљево и Крушевац и поред свих забрана 1959. године одржане су литије. Органи СУП-а су најоштрије реаговали. Много је изречено после тога прекршајних и кривичних казни. Патријарх Герман интервенише лично код потпредседника Извршног већа НР Србије Слободана Пенезића Крцуна, али је овај неумољив. "Нема никаквих литија и записа ван црквених порти".²⁹

Свештенство се у недељу и празничне дане позива на кулук, а то је време када би свештеници служили у храмовима. На многим местима власт тражи "да се све седнице епархијског савета и црквеноопштинских одбора морају пријављивати властима као да се ради о неком јавном

²⁶ Исто.

²⁷ Летопис Цркве Свете Тројице у Ритопеку, I.

²⁸ АЈ, 144, 1-13, Пов. бр. 9-94/948. "Представка Светог архијерејског синода", Син. бр. 1945/зап. 468 од 18./5. маја 1948. године, у потпису митрополит скопски Јосиф ср.

²⁹ АЈ, 144, 34-326, Пов. бр. 175/1 од 25. децембра 1959. године.

збору и на те седнице долазе изасланици власти мада не постоји никакав законски пропис по коме би се могло поступити”.³⁰

Изузетно великих проблема је свештенство и монаштво имало по питању Уредбе о откупу житарица. Патријарх Гаврило се 1947. године, обратио Председништву владе ФНРЈ, али је ово било безуспешно.³¹

За свештенство је била довољна препорука да је ”популаран и има утицаја на масе” и да буде беспопштедно кривично гоњен и кажњен као што је то био случај са свештеником Стојаном Станковићем из Чечаве за кога је интервенисала цела његова парохија.³² Оваквих примера је безброј, од којих смо навели само овај.

У неким местима из којих су протерани Немци из Војводине, донета је одлука - порушити све цркве, а ако у месту постоји храм СПЦ и њега порушити. Тада су свештеници СПЦ показали невероватну храброст и стали пред масе света и рекли ”само преко нас мртвих можете срушити храм”. Тако је на месту Бегеј Свети Ђурађ (данашње Житиште) порушена немачка црква, колонисти су хтели да поруше и велелепну цркву посвећену светом Георгију, која је подигнута почетком XIX века. Свештеник Бранко Ђаковачки је спречио рушење храма. У оближњем месту Банатско Карађорђево није постојао храм, већ је једна сала преуређена и служила као храм. Свештеник Јован Келић се физички одупро и спречио рушење храма. Због ових поступака свештеници Бранко и Јован су прогањани и кажњавани од власти. Оваквих примера има безброј.

Због свега овога ”у неким крајевима (Црне Горе, Херцеговине, неким деловима Босне, Лике, Далмације, Војводине и др.) свештеници не могу да остваре ни минимум потреба за одржавање цркве и своју егзистенцију, па живе од помоћи општина и срезова. Због тога многи од њих занемарују верске послове да не би изгубили ову помоћ”.³³ конститује Савезна верска комисија.

Посебно је била добро организована кампања код савета за просвету и културу. Овде ништа није било препуштено случајности, све од дечјих вртића до факултета било је под контролом да се омладина не ”зарази вером”. Истицано је као кредо да просветни радници морају имати ”научне марксистичке погледе на свет”. Савет за просвету и културу АП Војводине анализира рад за школску 1951/52 годину. И ”за углед истиче предавање једног наставника хемије у Сенти који је у предавањима својим научним тезама побијао тезе из Светог писма”.³⁴

³⁰ Видети напомену 17.

³¹ ”Представка Претседништву Владе ФНРЈ”, Свети архијерејски синод, Син. бр. 4816/зап. 202, 1947. године.

³² АЈ, 144, 3-83, Пов. бр. 1-41/1951, СДБ - Београд бр. 99 од 14. априла 1951. године.

³³ Видети напомену 11.

³⁴ А. Кабиљо, ”Религиозни наставници и њихово васпитање деце”, Борба,

Директори школа и инспектори су добијали специјална упутства по питању вере и како је треба искорењивати.

Да споменемо само, Светосавске прославе до пре неколико година. Ученици који су узимали учешћа на тим прославама били су страшно шиканирани. Нажалост познати су ми примери да и данас у Србији у околини Београда има просветних радника који за децу свештеничку јавно кажу да су њихови родитељи "паразити који ништа не раде корисно, већ заглупљују свет".

Издавани су редовно Билтени, у ограниченом броју примерака. Сваки примерак је био нумерисан. Тачно се знало код кога је који билтен. На билтенима пише Пов. бр. или Строго пов. бр. Важно! Чувају у каси! Подлијеже повратку! То су сјајне анализе стања верских заједница, али и слабости државних органа у њиховом раду са верским заједницама. Редослед верских заједница је скоро увек био у свакој републици овај: СПЦ, римокатоличка црква, мухамеданци и остале верске заједнице. У билтенима из Македоније је на првом месту МПЦ. Половина тих билтена, а често и више била је резервисана за СПЦ. Мале верске заједнице (сектанти) су фаворизоване на рачун СПЦ. Где год су желели градњу своје "цркве" увек су је добијали. Сектанти су до 1960. године у Југославији подигли преко 150 "богомља" од којих је апсолутно највећи број подигнут у местима чисто српским (Београд, Војводина ...).

Комунисти су имали створен план и људе које су припремили да још више расцепкају и ослабе СПЦ, стварањем нових "аутокефалних" цркава: Црногорске, Босанске, Војвођанске и на крају Хрватске.

Да би верска комисија успешно обављала свој посао у том циљу је остваривала најтежње контакте са сличним органима у социјалистичким земљама.

Пошто је у Пољској римокатоличка црква, преко својих школа и других институција спремала добро обучене кадрове "чији је рад требало неутралисати" при вишој Партијској школи ПУРП-а основана је катедра за питања вере.³⁵

Југословенским комунистима је за углед служила Академија друштвених наука ЦК КПСС, при којој је основан *институт атеизма*, који има задатак да "координира борбу против веровања и религије и уопште да припреми атеистичке кадрове, (од 1955. до 1962. године) 'свега' 50 докторских дисертација посвећено је атеистичкој настави".³⁶

24. јула 1954. године, Културна хроника.

³⁵ АЈ, 144, 73-56, Државни секретаријат за иностране послове, Строго Пов. бр. 139 од 17. фебруара 1964. године. Обавештајни материјал, само за личну употребу.

³⁶ АЈ, 144, 75-562, Државни секретаријат за иностране послове, Бр. 429135, I управа, Београд, 31. августа 1964. године, СИВ, Верска комисија Пов. бр. 381-1, од 3. септембра 1964. године.

Коришћена су пољска и руска искуства. Пошто је ово било питање од изузетне важности, Савезна верска комисија у ужем саставу 9. и 11. децембра 1963. године, на дневном реду тач. 2 расправља "Начин размене и искуства са источноевропским земљама и односима са верским заједницама".³⁷

Сваке године, ужи састав Савезне верске комисије, пре, у току и после заседања Светог архијерејског сабора СПЦ имао је само једну тачку дневног реда, која је обично гласила: "Рад сабора СПЦ", "Стање СПЦ у дијаспори и одлуке сабора по том питању", "Држање патријарха и епископа на сабору" ... Нисмо нигде пронашли ни један једини пут да су се овако комунисти бавили радом највиших тела других верских заједница у Југославији. Сматрамо да је сваки коментар непотребан.

Велики душебрижник за рад Државне комисије за верска питања био је Александар Ранковић. Пошто све није ишло како је планирао Броз, Ранковић као подпредседник СИВ-а даје упутства Извршним већима република 18. јула 1959. године. У њима се каже да се питањем верских заједница "имају убудуће и осим органа унутрашњих послова, више и у целини бавити и други органи власти, политичка руководства и друштвенополитичке организације".³⁸

Пошто се неко озбиљно позабавио питањем поште Државне верске комисије, која је често стизала отворена 1964. године, то је изазвало праву узбуну, па је одлучено: "Убудуће сав материјал иде преко редовних курира ССУП-а у Републичке супове одакле ће се пошта преко поверљивих личности преузимати".³⁹

Проучавали смо архивски материјал у више архива, а који се односи на верске заједнице од 1945. године до 1970. Многобројне представке, молбе, жалбе, апеле СПЦ је упућивала Државној верској комисији. Ишло је то стихијски. Обраћали су се: Синод, Патријарх, Патријаршијски Управни Одбор, епископи, свештеници, у почетку свако за себе. Од 1947. године све иде преко Синода и ПУО. Много шта од тога није ни заведено у деловодни протокол. Понегде је руком записано "без везе". На тек 1/3 је одговорено СПЦ у писменој форми.

Насупрот овоме, римокатоличка црква све што је послала ишло је преко Бискупске конференције. У потпису су сви бискупи потписани. Мало сам пронашао тих представки римокатоличке цркве а да на њих није одговорено. Посебна је прича успостављање дипломатских односа са Ватиканом. Комунисти су покушали преко својих људи да уђу у Бискупску конференцију али нису успели и врло рано, од педесетих година више и не покушавају.

³⁷ АЈ, 144, 68-525, Савезна комисија за верска питања, Пов. бр. 567/1 од 21. децембра 1963. године.

³⁸ АЈ, 144, 32-324, СИВ, Пов. бр. 12 од 18. јула 1959. године.

³⁹ АЈ, 144, 72-559, СИВ, Савезна комисија за верска питања, Пов. бр. 59/1 од 16. јануара 1964. године.

Сусрели смо се са питањем црква на острву Вису и у Сплиту. Острво Вис улази у састав Далматинске епархије. Црква је у току рата порушена. Државне власти Хрватске, буквално сви форуми су били заинтересовани да се уклоне и трагови ове цркве, у чему су на крају успели. Црква у Сплиту је посебно питање. Питањима ових храмова ћемо се касније вратити и посветити им дужну пажњу. Овде то само спомињемо.

Ради што бољег и свестранијег сагледавања Истине о СПЦ и Српском народу у времену од 1941. године до наших дана, потребно је посебно проучити следеће архиве: Верских комисија, СДБ-а, ССУП-а, Републичких супова, Министарства иностраних послова (посебно одељења за емиграцију), а не сме се заобићи ни архив ЦК КПЈ и то његове Идеолошке комисије.

Много шта ће изаћи на видело. Многи материјали су уништени. Али је остало и оног материјала на ломе поред свих ознака пише: "Уништити!!!" али су га добри и поштени службеници сачували. Било је и на страни државних органа, службеника који су знали да Истина мора победити. А има много вредног материјала и у приватним поседима.

Закључујем са констатацијом Оца Јустина Поповића, великог страдалника и исповедника Истине, који је рекао: "За православног Србина под диктатуром безбоштва комунистичког, сви су дани претворени у Велики Петак".⁴⁰

СКРАЋЕНИЦЕ:

СПЦ	Српска Православна Црква
ЦШО	Црквено-школска општина
ПУО	Патријаршијски Управни Одбор
АВНОЈ	Антифашистичко Веће Народног Ослобођења Југославије
КПЈ	Комунистичка Партија Југославије
ЦККПЈ	Централни Комитет Комунистичке Партије Југославије
УДБА	Управа Државне Безбедности
ЈНА	Југословенска Народна Армија
НОО	Народно-ослободилачки Одбор
НОК	Народни Општински Комитет

⁴⁰ Јустин Поповић, *Истина о Српској Православној Цркви у комунистичкој Југославији*, Београд, 1990, 26.

ФНРЈ Федеративна Народна Република Југославија
ЦККПСС Централни Комитет Комунистичке Партије
 Совјетског Савеза
ПУРП Пољска Уједињена Радничка Партија
ССУП Савезни Секретаријат Унутрашњих Послова

Summary

Dimšo PERIĆ

**LA SOUFFRANCE DE L'EGLISE ORTHODOXE SERBE SOUS LES
COMMUNISTES (1941-1945)**

L'auteur fait réflexion à la base des documents et sources sur l'état de l'Église orthodoxe Serbe pendant et après IIème guerre mondiale à la Yougoslavie. Communistes à la tête de J. B. Tito ont fondés la Commission des affaires religieuses, e. i. *police* pour contrôler Église (21. août 1945). Constitution de 31. janvier 1946 fait separation entre Église et État, le cathéchisme était interdit dans écoles et athéisme demeura la foi de l'État.